

RADOVI
Zavoda za znanstveni rad
HAZU Varaždin

UDK 78Gaj, Lj.
Izvorni znanstveni članak
Original Scientific Paper

VJERA KATALINIĆ
Odsjek za povijest hrvatske glazbe
HAZU, Zagreb
fides@hazu.hr

Primljeno: 23. 05. 2023.
Prihvaćeno: 11. 10. 2023.
DOI: <https://dx.doi.org/10.21857/yq32oh8e89>

LJUDEVIT GAJ I GLAZBA¹

U tekstu se donose podatci koji analiziraju djelovanje Ljudevita Gaja u kontekstu glazbe i glazbenika. Artikulirane su cjeline koje propituju djelovanje ovog političara, ideologa i književnika na području glazbenog kazališta, prvenstveno kroz odnos s impresarijom Heinrichom Börnsteinom, preko kojega je pokušao potaknuti osnutak nacionalnog kazališta, potom odnos s hrvatskim skladateljima poput Ferde Livadića, a izdvaja se odnos s muzikologom Franjom Ks. Kuhačem te se progovara o Gajevim idejama vezanim uz glazbu i njezinu promidžbu nacionalnog. Posebno je poglavlje posvećeno Gajevom vladanju glazbom u skladu s obiteljskim indikacijama i profilom glazbene kulture u gradovima u kojima je boravio. U radu je korištena brojna literatura – od novinskih napisa iz razdoblja Ilirskoga pokreta, preko nezaobilaznih Kuhačevih radova, do najnovijih studija, ali i vlastitih istraživanja i promišljanja.

O glazbenim/glazbeničkim zaslugama Ljudevita Gaja (1809-1872) već je pisano i referirano, prvenstveno o njegovom učešću u kreiranju najšire poznatih budnica i davorija među kojima je na prvome mjestu u 19. stoljeću često izvođena “Horvatom sloga i zjedinjenje” (poznatija pod tekstovnom incipitu „Još Hrvatska nij' propala”), nastanak i kontekst širenja koje je minuciozno predstavio Nikša Stančić. Međutim, gotovo svi podatci na temu „Gaj i glazba” proizlaze iz napisa muzikologa

¹ Ovaj je rad nastao u okviru projekta “Institucionalizacija moderne građanske glazbene kulture u 19. stoljeću na području civilne Hrvatske i Vojne Krajine” Hrvatske zaklade za znanost (IP-2020-02-4277, 2021-2025).

i etnomuzikologa Franje Ksavera Kuhača (1814-1911) koji ga smještava među ilirske glazbenike, a posvetio mu je i mnoge retke objavljene u samostalnim publikacijama i novinskim člancima. Među njima su i često citirane Gajeve ideje o tome kakva treba biti “narodna” glazba, što, u okviru cjelokupnog pogleda na Gajevo (“glazbeničko”) djelovanje, predstavlja i predmet ovoga rada. Nadalje, Gajev kulturni angažman utjecao je i na zagrebačke operne impresarije, poput Heinricha Börnsteina, a osim s Livadićem, bio je u kontaktu i s drugim suvremenim skladateljima, poput Dragutina pl. Turanyija. Rad je artikuliran u četiri cjeline u kojima se donose podatci o odnosu Ljudevita Gaja prema (glazbenom) kazalištu, o suradnji s nekim hrvatskim skladateljima, o vezama Gaja i Franje Ksavera Kuhača – onim izravnim ili pak posredstvom Ferde Livadića –, te napokon o Ljudevitu Gaju i glazbi. Neke Gajeve ideje o glazbi upućuju na to do koje je mjere i sâm njome vladao, ali i na ulogu glazbe u njegovoj okolini te na njegove stavove o tom umjetničkom području, što je i svojevrsan zaključni dio ovoga rada.

Ključne riječi: Ljudevit Gaj; glazba; Franjo Ksaver Kuhač; Ferdo Livadić; nacionalno u glazbi.

***

“Isusovi prvi pristaše bijahu prosti ribari; kašnje pridružiše im se učeni ljudi i plemenite žene. Zaneseni, požrtvovalni, uztrajni i složni u svetom svom nastojanju, pobiediše neprijatelje svoje i otvoriše put k spasu.”

Ovaj je *motto* Franjo Ksaver Kuhač (1834. – 1911.) zapisao kao temeljnu alegoriju Ilirskoga pokreta (a ponajviše se to odnosilo na glazbu) u svom *Svetčanom spisu u spomen proslave petdesetgodisnjice hrv. književnoga preporoda* (1885.), knjižici od pedesetak stranica, pod naslovom *Glazbeno nastojanje Gajevih Ilira*.² U ovom je spisu donio kratki historijat prikupljanja napjeva koje je smatrao narodnima – bilo crkvene, ili pak svjetovne provenijencije –, a potom i pregled osoba za koje je prosudio da su osobito zaslužne za propagiranja nacionalne ideje u glazbi na području slovenskih i srpskih, a najviše hrvatskih zemalja. Povijesni dio bio je rezultat njegovih istraživanja koja će se dijelom naći i u njegovu „Historijskom uvodu“, prvotno namijenjenom svojevrsnom predgovoru *Ilirskim glazbenicima*, što ga je pak Matica hrvatska odbila tiskati zbog očiglednih Kuhačevih pretjeravanja u pohrvaćenju niza glazbenika drugih narodnosti.³

² Franjo Ksaver KUHAČ, *Glazbeno nastojanje Gajevih Ilira. Povijesna crtica*, Nakladom knjižare Mučnjak-Senftlebenove, Zagreb, 1885.

Kuhač je temeljito istraživao djelovanje suvremenih i nešto starijih glazbenika (prvenstveno skladatelja), a rezultate svog rada objavljuvao je u obliku novinskih tekstova, dok je niz podataka objelodanio osam godina kasnije u knjizi *Ilirski glazbenici. Prilozi za poviest hrvatskoga preporoda*.⁴ U svom će se članku iz 1885. Kuhač često referirati na Ljudevita Gaja (1809. – 1872.), na njegove stavove u vezi s glazbom, njenim značajkama i važnosti za sam preporod.

1. LJUDEVIT GAJ I (GLAZBENO) KAZALIŠTE

Gaj je smatrao važnim da se narodni jezik propagira, a rastući interes za novi, standardizirani izričaj dodatno se reklamirao u napisima pristaša i zagovornika. Dapače, javno izgovorena hrvatska riječ predstavljala bi još veću propagandu za preporodna nastojanja. Kao što je Maksimilijan Vrhovac znatnim sredstvima financijski podupro otkup kazališta (a time i njegovo daljnje funkcioniranje) Antona Amadéa de Várkonyija 1807. godine, tako ni Gaj nije žalio sredstava da pomogne i potakne one koji su pokazivali imalo sluha za domaći jezik (najprije kajkavski, kasnije standardni štokavski). S druge strane, zakupnici zagrebačkog kazališta ubrzo su prepoznali raspoloženje publike i njegovu privlačnu snagu. Tako su i impresariji Franz Anton Zwoneczek, a osobito Josef Schweigert i Carl Mayer/Karl Meyer⁵ povremeno prikazivali scenske predstave s glazbenim brojevima na hrvatskom, ili bi barem u međučinovima njemačkih predstava dali izvesti kakvu hrvatsku pjesmu

³ Neke od najpoznatijih Kuhačevih zabluda ili pretjerivanja jesu "pohrvaćenje" skladatelja Josefa Haydna (s objašnjenjem da prezime Haydn/Hajdin dolazi od hajde/heljde), Franza Liszta (Liszt = list) i sl., a sve u nakani da što više osnaži slavenski glazbeni korpus u odnosu na germanski (dijelom i mađarski). Brojni napadi i ismijavanja Kuhačevih ideja do neke se mjere mogu relativizirati kroz proučavanje tadašnjih potreba za stvaranjem i jačanjem nacionalnog identiteta ne samo u hrvatskim zemljama, nego i šire. Na to upozorava niz autora tekstova o devetnaestostoljetnoj konstrukciji (glazbeno) nacionalnog, objavljenih u zborniku radova *Franjo Ksaver Kuhač (1834-1911). Glazbena historiografija i identitet / Musical Historiography and Indentity*, Hrvatsko muzikološko društvo, ur. Vjera KATALINIĆ i Stanislav TUKSAR, Zagreb, 2013.

⁴ Franjo Ksaver KUHAČ, *Ilirski glazbenici. Prilozi za poviest hrvatskoga preporoda*. Matica hrvatska, Zagreb, 1893. Suvremeni pretpisak s pogovorom, te po prvi put objavljenim Historijskim uvodom uz komentare priredio je Lovro Županović (Franjo Ksaver KUHAČ, "Historijski uvod", *Ilirski glazbenici. Prilozi za poviest hrvatskoga preporoda*, Priredio i bilješke te pogovor napisao Lovro ŽUPANOVIĆ, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1994., VII-LXV.).

⁵ Ovu trojicu impresarija koji su gostovali u Zagrebu krajem prve polovice 19. stoljeća spominje Blanka BREYER, *Das deutsche Theater in Zagreb 1780-1840. Mit besonderer Berücksichtigung des dramatischen Repertoires*, [disertacija] Zagreb, 1938. Podatke je preuzeo i dopunio Nikola BATUŠIĆ, *Geschichte des deutschsprachigen Theaters in Kroatien*, Verlag des Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 2017: Zwoneczek je u Zagrebu djelovao kao impresario 1834-35., Josef Schweigert 1836-37, a Karl Mayer u nekoliko sezona (1830-34; 1838-39; 1842.)

što bi izazvalo razdražanost publike bez obzira na kvalitetu izvedbe. Neki su nje-mački glumci tako naučili nešto hrvatskog samo da bi stekli popularnost izvođe-njem takvih popjevaka. Kritičari su se čak tužili da bilo tko, uz bilo kakvu izvedbu, izaziva oduševljenje čim se čuje hrvatska riječ.⁶ Međutim, kako bi podupro i najma-nju mogućnost da se ta hrvatska riječ i čuje, Gaj je, čini se, financijski potpomogao Schweigerta te stajao i iza inicijative (1835., još u doba direktora Zwoneczeka) za osnutak Narodnog kazališta, koja je pak na županijskoj razini odbijena. Napokon, nakon drugog odlaska Carla Mayera 1839. godine, zagrebačko kazalište preuzimaju braća Börnstein: Karl i mnogo poznatiji Heinrich.⁷ Prije toga oni (najprije Heinrich, a kasnije mu se pridružio Karl) su šest godina vodili kazalište u Linzu i tamo se, kako piše Heinrich u svojim uspomename, sukobili s administracijom, plemstvom, publi-kom i kritičarima pa su jedva čekali da se od tamo maknu i odu u Njemačku.⁸ Kako u tom trenutku nije bio raspisan natječaj ni u jednom njemačkom kazalištu, podu-zetni Heinrich odlučio je doći u Zagreb, iako je tu morao plaćati i najam od 3.000 guldena, čega je u Linzu bio oslobođen.⁹ Prednost je Zagreba bila, između ostalog, da je bio blizu Trstu – jednom od Heinrichovih ciljeva, gdje je već u proljeće 1840. iznajmio “Teatro Grande”, a ubrzo i “Teatro Filodramatico” kako bi “osnovao stalno njemačko kazalište”.¹⁰ Nakon tridesetak izvedbi u Trstu, družinu je sa svojim bratom poslao u Zagreb, dok je sâm morao još neko vrijeme ostati u Trstu zbog privatnih razloga. Međutim, zagrebačka kritika njihovu družinu nije povoljno ocijenila, gle-datelji su također negodovali zbog njegove duge odsutnosti, a “živahna zagrebačka kazališna publika, lako se uzrujala, reagirala je burno i u izljevima oduševljenja, a još burnije u izražavanju nezadovoljstva ili kad se smatrala uvrijeđenom ili povrije-

⁶ Više o tome u: Vjera KATALINIĆ, “Paralelni svjetovi ili dvostruki identitet? Strane operne družine i nacionalna glazbena nastojanja u Zagrebu u prvoj polovici 19. st.”, *Musicologie sans frontières. Muzikologija bez granica. Svečani zbornik za Stanislava Tuksara*, Hrvatsko muzikološko društvo, ur. Ivano CAVALLINI i Harry WHITE, Zagreb, 2010., 323-340.

⁷ Nikola BATUŠIĆ, “Börnstein, Heinrich”, *Hrvatski biografski leksikon (mrežno izdanje)*, 1989, Leksi-kografski zavod “Miroslav Krleža”, Zagreb, <<https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=2466>> (pristuplje-no 12. prosinca 2022.); Slavko BATUŠIĆ, “Kazališni ravnatelj Heinrich Börnstein”, *Časopis za hrvat-sku povijest*, Hrvatski izdavački bibliografski zavod, 1/1-2, Zagreb, 1943, 88-99.

⁸ Heinrich BÖRNSTEIN, *Fünfundsiebzig Jahre in der alten und neuen Welt. Memoiren eines Unbede-utenden*, sv. 1, Verlag von Otto Wigand, Leipzig, 21884, 261-265.

⁹ Börnstein daje zgodan kroki zagrebačke kazališne situacije, počam od vlasnika Stankovića do sta-novništva u i oko Zagreba koja voli kazalište (H. BÖRNSTEIN, *Fünfundsiebzig Jahre*, 261-262).

¹⁰ “...um dort ein stabiles deutsches Theater zu gründen“ (H. BÖRNSTEIN, *Fünfundsiebzig Jahre*, 264). U tekstu dalje objašnjava da je to bila rizična akcija jer je u Trstu živjela samo jedna trećina njemačkog stanovništva, ali su oni bili financijski potentniji od ostale dvije trećine, tako da je nakon početnog uspjeha u “Teatro Grande” i prihoda od 7.000 guldena odlučio iznajmiti i drugo kazalište. Ovdje upozoravamo na financijski aspekt koji je za tadašnje prilike bio više nego izdašan, kako se može zaključiti iz njegovih ranijih navoda vezanih uz ostala kazališta.

đenom¹¹. Složena politička situacija, sukobi mađarona (s grofom Josipovićem na čelu) i nacionalne/ilirske stranke (s Ljudevitom Gajem na čelu), ovog je puta Börnsteinu išla na ruku jer je borbu za narodni jezik smatrao samo po sebi razumljivom, prisutnu kod većine stanovništva, pa i većine plemstva, ali, s druge strane, potpuno svjestan Metternichove primjene stare uzrečice "divide et impera". Gaj je Börnsteina očito dobro upoznao sa situacijom i položajem njemačkog, mađarskog, latinskog i hrvatskog jezika tako da je podupirao „novi-stari ilirski jezik“ i shvatio njegovu važnost za kazalište, a s druge strane i za vlastiti prihod. Vrlo promišljenim nastupom, započetim hrvatskim jezikom,¹² pridobio je ilirsku publiku i od tada postao „štićenikom hrvatske stranke“.¹³ Međutim, to je za sobom povuklo i obavezu pokušaja osnutka hrvatskog kazališta. Tako je nastao niz tekstova o potrebi i važnosti nacionalnog kazališta pa i poziv svim amaterima koji se za to žele prijaviti. Ljudevit Gaj preveo je taj tekst na hrvatski i pod naslovom „O utemeljenju ilirskoga narodnoga kazališta“ objavio ga 1839. u *Danici*.¹⁴ Tekst je naišao na znatan odjek u bečkim novinama, o čemu se pisalo u nastavcima.¹⁵ Napokon (a i s obzirom na katastrofalan odaziv na ovaj poziv), na temelju takve je inicijative i pozvano "ilirsko kazalište" iz Novoga Sada: bila je to družina solidnih amatera, privlačni mladići u „antiknim“ narodnim nošnjama, uglavnom propali studenti teologije ili prava, na granici izgladnelosti te samo dvije umjetnice koje su ličile na bivše konobarice i bile potpuno neupotrebljive za kazalište, čak za sporedne uloge. Tu je, srećom uskočila glumica iz njegove družine, Josefina Wagi, koja će u rekordnom vremenu naučiti nešto hrvatskih uloga na zadovoljstvo publike.¹⁶ Međutim, i ta polovična rješenja postupno su vodila prema stvaranju nacionalnog kazališta u trojakom smislu: kao institucije, kao družine i kao osi repertoarne politike.

¹¹ „Das Agramer Theaterpublikum war ein sehr lebhaftes, leicht erregbares, stürmisch in seinen Beifallsübezeugungen, aber noch viel mehr stürmischer in seinen Aeußerungen, wenn es gereizt, oder unzufrieden war, oder sich durch etwas beleidigt und verletzt glaubte.“ (H. BÖRNSTEIN, *Fünfundsiebzig Jahre*, 267-268).

¹² Primjerice, korištenjem izvorno francuskog komičnog teksta, ali u hrvatskom prijevodu (H. BÖRNSTEIN, *Fünfundsiebzig Jahre*, 270-271). Naime, s obzirom na obiteljsku prošlost vezanu uz Lavov, dobro je vladao poljskim pa mu je to iskustvo pomoglo u svladavanju još jednog slavenskog jezika.

¹³ H. BÖRNSTEIN, *Fünfundsiebzig Jahre*, 272.

¹⁴ Henrik BÖRNSTEIN, "O utemeljenju ilirskoga narodnoga kazališta", *Danica ilirska*, V/46, 16. studenog 1839, 181-182.

¹⁵ Primjerice: ***, "Agram. Illirisches Nationaltheater", *Der Adler*, 17. prosinca 1839., 3; ***, „Agram. (Illyrisches Theater.)“, *Der Adler*, 24. prosinca 1839., 3. Osobito je iscrpno i u nastavcima o Börnsteinovim nastojanjima izvještavao dopisnik časopisa *Der Humorist*: Vindobonus, "Agram", *Der Humorist*, 19. lipnja 1839., 3; 20. lipnja 1839., 3-4; 21. lipnja 1839., 3; i dalje, a kasnije, nakon Heinrichova preseljenja u Trst, i s tamošnje scene.

¹⁶ H. BÖRNSTEIN, *Fünfundsiebzig Jahre*, 272-273.

2. GAJ I HRVATSKI GLAZBENICI

U međučinovima njemačkih ili pohrvaćenih predstava, na repertoaru bi se našli hrvatski napjevi: još za Bäuerleovu čarobnu igru *Der Schatzgräber auf der Burg Medvedgrad* kapelnik Wilhelm Müller¹⁷ napisao glazbu u koju su bile uključene narodne melodije koje će, kako izvještava *Intelligenzblatt* iz 1833., “oduševiti svakog pravog domorodca”;¹⁸ dok su se u Rakovčevoj adaptaciji *Ztari zasebnog kuchisha Petra tretjega* u prvom činu našle ruske i hrvatske pjesme. U toj je izvedbi sudjelovala i pjevačica Nanette Karlitzky-Kubitschek, prva učiteljica pjevanja Sidonije Erdödy.¹⁹

U siječnju 1835., tada već u novome kazalištu na Markovom trgu, najavljen je Schweigertov igrokaz *Die Magdalenen-Grotte bei Ogulin* “vu 4 dogod z horvatzkim pevanyem y narodnim kolopleszom, kak takaj z oszebujnum gudbum [musikum], koju Gozpon Wiesner od Morgensterna vu nashem domorodnom duhu vmetelyno szlosil je.”;²⁰ a 7. veljače 1835., na dan izvedbe, nakon teksta Gajeve budnice “Horvatov szloga...”, stoji napomena: “Narodna ova popevka bude danasz na vecher vu ovdeshnyem kr. varaskom Kazalischu vu domorodnom pod Br. 4. Danicze obznanyenom igrokazu zpevana y podelyena.”.²¹ Na sličan je način najavljena i izvedba uglazbljenog teksta Vukotinovićeve budnice “Nek se hrusti šaka mala”, u okviru sljedeće predstave istog igrokaza 10. travnja 1835.²² Napokon, uz Schweigertov ig-

¹⁷ Neki izvori spominju u ovoj ulozi Wenzela Müllera (1759-1835), no taj skladatelj češkog porijekla, vezan uz vedre bečke komade Nestroya, Bäuerlea i dr., dirigent in der Leopoldstadt, nije komponirao glazbu s hrvatskim nacionalnim predznakom. To je, najvjerojatnije, bio njegov sin Wilhelm (Beč, 1800. – Zagreb, 1882.) koji je kao skladatelj, kazališni i vojni kapelnik cijeli radni vijek djelovao u Zagrebu (usp. ***, “Müller, Wilhelm”, *Deutsche Biographie*, <<https://www.deutsche-biographie.de/pnd117612510.html>> (pristupljeno 15. prosinca 2022.)). Njegova se djela čuvaju u nekim inozemnim knjižnicama, ali i u arhivu Hrvatskoga glazbenog zavoda, gdje su pohranjeni njegovi rukopisi skladani za kazalište i crkvu, ali i komorne skladbe. Od osnutka (1862.) bio je član tehničkog odbora pa i dirigent Pjevačkog društva “Kolo” u Zagrebu (usp. Benjamin ZEININGER, *Hrvatsko pjevačko društvo „Kolo“: 1862.-1892.: u Zagrebu tečajem trideset godina: jubilejski spis*, Zagreb, 1892., <<https://digitalnezbirke.kgz.hr/?pr=i&id=18292>>, (pristupljeno 12. prosinca 2022.)). U toj ga funkciji spominje i Franjo Ks. Kuhač u svojoj korespondenciji (Franjo Ksaver KUHAČ, *Korespondencija II/1*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti; Hrvatsko muzikološko društvo, prir. Vjera KATALINIĆ, Zagreb, 2022.), pisma br. 77 i 86.

¹⁸ Više o tome u: V. KATALINIĆ, “Paralelni svjetovi ili dvostruki identitet?”.

¹⁹ Više o Sidoniji Erdödy pa i njezinim učiteljima glazbe vidi u: Vjera KATALINIĆ, “Sidonija Rubido Erdödy: sama protiv svih”, *Muzička akademija Univerziteta u Sarajevu i Muzikološko društvo BiH, Muzika*, 24/2, Sarajevo, 2020., 31-48.

²⁰ ***, “Kazalischno objavlenye”, *Danicza Horvatzka, Slavonzka y Dalmatinzka*, 31. siječnja 1835., 3-4.

²¹ ***, *Danicza Horvatzka, Slavonzka y Dalmatinzka*, 7. veljače 1835., 2.

²² Nakon Vukotinovićevis stihova “Pěsma Horvatov vu Glogovi leto 1813.“: „Ova domorodna peszma bude popevana vu ovdeshnyem kr. varashkom kazalischu 10. t. m. vu jur obznanyenom igrokazu...”

rokaz *Das schwarze Kreuz auf der Burg Medvedgrad*, izveden 22. listopada 1835. u punom sjaju narodnih nošnji, izveden je živopisni Ples kosaca i strijelaca, dvije davorije *Doletiše ptice kukavice te Hajde braćo, hajd' junaci* "pjevati će uz celu mužiku isti puk s narodnim vojaci (strelci i kosenci)"²³ "a glumac Leser je s guslama u ruci pjevao pred publikom Turányijevu *Tužno pjeva vitez u planini*. Nove kostime priredio je garderobijer Dominik Novotny prema sačuvanim slikama iz 13. stoljeća, a dekoraciju grada Okića i Medvedgrada"²⁴ slikar – a tada impresario – Lucas Martinelli. Budnice su se objavljivale u *Danici*, a 1835. mnoge su objedinjene u zbirci pjesama (bez nota) *Glogovkinje horvatske*.²⁵

Međutim, Gajeva se budnica izvodila još od 1833., a nakon javne izvedbe u kazalištu naglo se proširila. Posebno je značenje dobila kad ju je izvela je 16-godišnja Sidonija Erdódy 1835., a Stančić smatra da se to dogodilo na jednoj od rodoljubnih priredbi u redutnoj dvorani gornjogradske kazališta.²⁶

Ovdje valja pojasniti pitanje autorstva nekih budnica i davorija koje su tijekom preporodnog razdoblja uživale veliku popularnost, a neke od njih su se evocirale i u kasnijim, uglavnom kriznim razdobljima. O tome je u nekoliko navrata pisao Lovro Županović,²⁷ a nastanak "prve hrvatske budnice", Gajeve Horvatov *szloga y zjedine-*

" , *** , *Danicza Horvatzka, Slavonzka y Dalmatinzka*, 4. travnja 1835., 1.). Više o samoj bitci kod Velike Glogove, utvrde na rijeci Odri u Šleziji, u protunapoleonskom ratu 1813., opisano je u sljedećem broju *Danice* (***, "Horvati u Glogovi", *Danicza Horvatzka, Slavonzka y Dalmatinzka*, 11. travnja 1835., 2-3.).

²³ *** , *Danicza Horvatzka, Slavonzka y Dalmatinzka*, 17. listopada 1935., 1.

²⁴ *** , *Danicza Horvatzka, Slavonzka y Dalmatinzka*, 17. listopada 1935., 1. Usp. i Zdenka KAPKO-FORETIĆ, "Carl von Turányi (1805-1873) – Ein europäischer Lebensweg: Eszek, Agram, Pressburg, Wien, Aachen, (1094-1994)", Zagreb i glazba / Zagreb and Music, Hrvatsko muzikološko društvo, ur. Stanislav TUKSAR, Zagreb, 1998., 300.

²⁵ *Glogovkinje horvatske*, Pretiskom Franje Župana, prir. Ljudevit GAJ, Zagreb, 1835.

²⁶ Franjo Ks. Kuhač, međutim, tvrdi da je ta budnica praiizvedena još 1833., kad je Sidonija imala svega 14 godina: "Divna blondinka Sidonija, na pola još diete, jer joj je tada jedva 14 godina bilo, zvonko njezino grlo, krasni njezin hrvatski izgovor i vještina u pjevanju poluču vanredan efekt. Nadriinteligencija, koliko je i neprijazno gledala na hrvatski duševni napredak, ne samo da se nije usudila demonstrirati proti kćeri velikaševoj, već je iskreno ili neiskreno izrazila svoje udivljenje takovim gromovitim aplausom, da je komtesa primorana bila istu popievku još jedan put pjevati. Pa kad ni onda još neprestade povladjivanje, dodala je ona još jednu hrvatsku, i to tada sasma novu pjesmu: 'Još Hrvatska ni propala.'" (Franjo Ksaver KUHAČ, *Ilirski glasbenici. Prilozi za povijest hrvatskoga preporeda*. Matica hrvatska, Zagreb, 1893, 256). Hrvatske novine tada još nisu izlazile koje bi takav navod posvjedočile, a u *Luni*, ili *Agramer politische Zeitung* to nigdje nije potvrđeno. Uostalom, Kuhačevi se navodi moraju provjeravati jer povremeno zapada u proturječnosti, što Nikša Stančić u ovom slučaju pobija nizom podataka (Nikša STANČIĆ, *Gajeva "Još Horvatska ni propala" iz 1832-33. Ideologija Ljudevita Gaja u pripremnom razdoblju hrvatskog narodnog preporeda*, Globus – Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Zagreb, 1989, 164-165).

²⁷ Pa tako i u: Lovro ŽUPANOVIĆ, "Važnost Ljudevita Gaja za hrvatsku glazbu preporednog razdoblja", fakultet Sveučilišta u Zagrebu, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, 3/1, Zagreb, 1973., 171-183.

enye iz 1832-33. godine, sve kontroverze i romantične priče oko nje te rekonstrukciju zbivanja, minuciozno je analizirao Nikša Stančić,²⁸ smještajući ju u kontekst Gajevih političkih stavova i nacionalne ideologije. Priča je poznata, često se prepričava, zapravo ne iz Gajeva pera, već na temelju Kuhačevih zapisa:²⁹ zimi 1833. vozio se Gaj saonicama svom prijatelju Livadiću u Samobor i u zanosu rodoljubne borbe rekao je sam sebi: “Još Hrvatska ni propala, dok mi živimo”. Stih mu se dopao i odlučio je da što prije sastavi pjesmu s tim stihom. Međutim, u noći je odjekivala glazba iz nekog seoskog domaćinstva, u kojoj je iz daljine dominirao bajns. Začudujuće, ritam se poklapao s Gajevim novim stihovima. Gaj je dojurio Livadiću i bez puno pozdravljanja sjeo za stol i u furioznom zamahu zapisao pjesmu i otpjevao mu osnovnu melodiju. Na temelju njegova pjeva zapisao je Livadić još iste noći četiri varijante Gajeve melodije. Kuhač je pak kasnije u njoj prepoznao jednu hrvatsku poskočnicu. Oko Kuhačeva opisa nastanka te budnice bilo je tijekom 19. stoljeća svakakvih prijevora, a Stančić ih sve navodi i razlaže. Prema Kuhaču, Livadić je, doduše, zapisao tu melodiju, ali je harmonizaciju za zbor načinio Georg Karl Wisner von Morgenstern (za izvedbu 7. veljače 1835.), tada najbolje glazbeno obrazovani skladatelj u Zagrebu (moguće i šire!), jedan od osnivača *Musikvereina* i nastavnik na njegovoj školi. U tekstu o Ferdi Livadiću kao prvom ilirskom skladatelju (kojeg će kasnije s malim preinakama uvrstiti u knjigu kao jednog od ključnih ilirskih glazbenika), Kuhač smatra da je Gaj, iako nije imao formalno glazbeno obrazovanje koje bi omogućavalo pravi skladateljski rad, zahvaljujući svom urođenom muzikalitetu i trenutačnoj inspiraciji, mogao po sluhu sastaviti jednostavne melodije budnica, koje su ionako bile pod utjecajem isto tako melodijski i ritamski jednostavnih narodnih melodija, bilo onih za pjevanje, ili pak plesnih, kakva je bila i poskočnica – temelj prve Gajeve budnice. I ovdje se Gaj, dakle, koristio čestom praksom kontrafakture, kakva je primjenjivana i u crkvenim napjevima.³⁰

²⁸ N. STANČIĆ, Gajeva “*Još Hrvatska ni propala*”.

²⁹ Stančić piše o romantičnoj priči oko nastanka budnice: “O nastanku Gajeve pjesme počelo se u historiografiji, te u povijesti književnosti i glazbe, pisati nakon Gajeve smrti, tj. nakon objelodanivanja Kuhačeva teksta s Gajevim sjećanjima u Vijencu 1892. godine.” (N. STANČIĆ, *Gajeva “Još Hrvatska ni propala”*, 63). Međutim, Kuhač je tu priču iznio znatno ranije, već u biografskim ogleđima o Livadiću u *Vijencu* 1874., dakle još za Livadićeva života (umro 1879.) koji, koliko znamo, nije tu priču opovrgnuo (Franjo Ksaver KUHAČ, “Ferdo Livadić. Vjekopisna crta od Fr. Š. Kuhača”, *Vienac*, 6/34, 1874, 543).

³⁰ Primjerice, u napjevima u *Cithari octochordi*, kad je naznačeno da se određeni tekst pjeva na melodiju neke druge pjesme, a takav je postupak primijenio Maksimilijan Vrhovac u *Pleszopiszeni* 1818. godine kao dio svečanosti za dolazak Franje I. u Zagreb, kad je preuzeo poznati narodni napjev *Zaspal Janko pod jablanko* pridodavši nove, vlastite stihove. Više o ovom Vrhovčevom uglazbljivanju i prezentaciji plesa vidi u: Stjepan SREMAC, *Povijest i praksa scenske primjene folklornog plesa u Hrvata*, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, 2010., 46-59.

U tom je postupku Gaj, neupitno kao odličan „sluhist“, na najbolji mogući način ritam melodije povinovao ritmici stiha. Kuhač smatra da je Gaj dobro mogao osjetiti „slavenskost“ glazbe te piše: „Čim se je Gaj dočepao koje za glasbu prikladne pjesmice, namah ju dostavi ilirskomu glasbotvorcu [misli na Livadića, op. V. K.], a uz pjesmu bilo kadšto i Gajevih bilježaka, kakov bi imao biti značaj napjevu i glasbi, da uz pjesmicu pristanu.“³¹ On se, dakle, može smatrati svojevrsnim autorom/autorskim začetnikom³² šest melodija za sljedeće pjesme:

1. *Još Hrvatska nij' propala* (1833.) – Livadić zapisao prema Gajevom pjevušenju i obradio za glasovir, a Wisner-Morgenstern harmonizirao i udesio za zbor;
2. *Nek se hrusti šaka mala* (1835., a – prema Županoviću – Gaj je tu suautor uz Milutina Farkaša Vukotinovića) – melodija davorije prema pučkom napjevu *Smilj, smilj, Smiljaniću*;
3. *Tužno spjeva vitez u planini* (1835.) – harmonizirao Dragutin Turányi, kapelnik kazališnog orkestra;³³
4. *Hajda, braćo, hajd junaci* (1835.) – harmonizirao Dragutin Turányi;
5. *Doletiš ptice kukavice* (1835.) – skladbu je harmonizirao Dragutin Turányi. Ovdje valja napomenuti da se u NSK nalazi rukopis ove pjesme na kojoj je kao autor glazbe na rukopisu s upitnikom zapisan Vatroslav Lisinski, ali u metapodacima bez njega. U svakom slučaju, to nije točno.
6. *Oj, Ilirio oj!* (1837.) – melodija je jednostavna, u duhu narodne.

Gaj je, dakle, smislio melodiju ili je već postojeću narodnu pridružio tekstu te mu je „preostalo da nekom stručno obrazovanom glazbeniku što vjernije reproducira (otpjeva) tako stvoreni napjev, čime je njegova stvaralačka uloga bila završena: ostali dio posla, tj. zapisivanje i obrađivanje samog napjeva, obavljao je, pak, stanoviti glazbenik“³⁴

Te su se pjesme našle u mnogim kasnijim zbirkama,³⁵ pa i u vrlo popularnom izboru Vjekoslava Klaića³⁶ Hrvatska pjesmarica iz 1893.

³¹ F. Ks. KUHAČ, „Ferdo Livadić“, 542. Livadić je smatrao da su dva glavna sudca ocjenjivala „slavenstvo“ njegove glazbe: njegova supruga i Ljudevit Gaj.

³² Po pitanju stupnja Gajeva autorstva na Kuhača se izravno nadovezuje i Kuhačeve spoznaje jasno i izričito formulira Lovro Županović (L. ŽUPANOVIĆ, „Važnost Ljudevita Gaja“, 173).

³³ Više o ovom osječkom skladatelju koji je kasnije razvio skladateljsku djelatnost u Aachenu vidi u Kapko 1971, posebno o navedenoj skladbi: 82-83.

³⁴ L. ŽUPANOVIĆ, „Važnost Ljudevita Gaja“, 172-173.

³⁵ U *Glogovkinjama* su objavljeni samo tekstovi, bez notnih zapisa.

³⁶ Istaknuti povjesničar Vjekoslav Klaić, agilni glazbenik i organizator glazbenog života, bio je podpredsjednik Hrvatskog glazbenog zavoda u prijelomnom razdoblju 1890.-1928., zaslužan za niz reformi koje su školu HGZ-a dovele do statusa konzervatorija (1916.) i potom do utemeljenja Kraljevske muzičke akademije (1922.). Ladislav Šaban posvetio je Klaiću i njegovu razdoblju cijelo po-

Kuhač je izuzetno cijenio Livadića i smatrao ga je svojevrsnim glazbenim pandanom Gajevim književnim nastojanjima, o čemu piše dvije godine nakon Gajeve smrti: “Ako Lisinskoga ide ime prvoga hrvatskoga, a Josu Šlezingera ili radije Kornelija Stankovića ime prvoga srbskoga glasbotvorca, to se za celo Ferdo Livadić može zvati prvim i najvećim glasbotvorcem one Ilirije, što ju je Napoleon veliki u političnom a dr. Ljudevit Gaj u književnom smislu zamislio. I kao što je Gaj u knjizi uzbudio nov slavenski život, tako je Livadić pokrenuo slavensku ideju u glasbi, ili da drugčije rečemo, Livadić je Gaja glasbeno utjelovio, on je dobu prenuvšega se ilirizma vjerodostojno kajdami pobilježio”.³⁷

Naravno, Gaj je dolazio u doticaj i s drugim skladateljima svojega doba, od kojih je samo malen broj bio profesionalno obrazovan. Jedan od takvih susreta je i onaj s 22-godišnjim Vatroslavom Lisinskim koji je skladao i uvježbao Demetrove stihove *Iz Zagorja*, od prastara s poznatim tekstovnim incipitom “Prosto zrakom ptica leti” pod kojim je ta davorija i danas poznata. Izvedena je 1841. pri svečanom dočeku Ljudevita Gaja na povratku s puta po Dalmaciji. Međutim, kako Gaj nije bio posebno cijenjen kao pjesnik (vjerojatno su malobrojni skladatelji smatrali njegove stihove nedovoljno melodioznima), Lisinski nije posegnuo za njegovim poetskim tekstovima.³⁸

Ipak, i Livadić i Lisinski cijenili su Gaja i njegova preporodna nastojanja te su mu poklanjali svoja djela, ali u tome nisu bili jedini. U fondu obitelji Gaj u Hrvatskom državnom arhivu sačuvano je deset muzikalija³⁹ koje su nasljednici priložili ostaloj građi. Na ovome mjestu valja istaknuti Lisinskijev autograf pjesme *Iz Zagorja* od prastara aranžiran za glas i klavir, s inicijalima V. L. i datacijom 1841., što se poklapa sa zbornom izvedbom kojom je ravnao skladatelj, organiziranom kao dio proslave o Gajevom povratku u Zagreb. Nadalje, nekoliko ranih Livadićevih popjevaka⁴⁰ svjedoče o povezanosti s Gajem, a jednu – Slavopoj svietlomu banu Ivanu Mažura-

glavlje (Ladislav ŠABAN, *150 godina Hrvatskog glazbenog zavoda*, Hrvatski glazbeni zavod, Zagreb, 1988, 100-113), a više o Klaiću vidi u: Mato ARTUKOVIĆ, Stanko ANDRIĆ, Sanja MAJER-BOBETKO, “Klaić, Vjekoslav”, *Hrvatski biografski leksikon (mrežno izdanje)*, Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, Zagreb, 2009., <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=214> (pristupljeno 15. prosinca 2022.).

³⁷ F. Ks. KUHAČ, “Ferdo Livadić”, 508.

³⁸ Više o odnosu Gaja i Lisinskog vezano uz zbornu glazbu vidi u: Rozina Palić-Jelavić, Društveni, politički i ideološki kontekst stvaralaštva Vatroslava Lisinskoga na području zbornske glazbe. U povodu 190. obljetnice rođenja Vatroslava Lisinskoga i 200. obljetnice rođenja Ljudevita Gaja, Hrvatski institut za povijest, *Povijesni prilozi*, 39, Zagreb, 2010, 153-196.

³⁹ Popisao ih je Zdravko Blažeković u inventarnoj knjizi “Muzikalije iz posjeda Ljudevita Gaja” (što nije sasvim točno, jer je jedna zbirka skladbi neimenovanih autora pripadala njegovoj sestri Franciski Ani (Fani), jedna je nastala na stihove Velimira Gaja nakon očeve smrti, a jedna nema veze s Gajem). Popis (ali zasad nesigniranih muzikalija) digitaliziran je na platformi DiZbi HAZU <<https://dizbi.hazu.hr/a/?pr=i&id=11168>>.

⁴⁰ U toj su zbirci sačuvani rukopisi Livadićevih pjesama *Entsagen* na tekst Hyazintha von Schullheima, *Frostlied* na tekst Franza Wällnera i *Das Herz am Abend* nepoznatog tekstopisca. U Kuhačevom po-

niću – komponirao je Livadić na tekst Velimira Gaja, dvije godine nakon očeve smrti, u slavu „bana pučanina“, koji je 1873. bio imenovan na tu čast.⁴¹ U glazbenom dijelu fonda je sačuvana i rukopisna zbirka od 18 skladbi za glas i klavir nepoznatih autora sastavljena za Ljudevitu sestru Francisku Anu (Fani).⁴² Napokon, tu su i tri tiskane skladbe posvećene Ljudevitu Gaju: *Narodne Horvatzke poputnice* za klavir Ivana Padovca (op. 12),⁴³ *Uvod i Promjene sjajne za flautu sverhu uzljubljenog Ilirzkoga napjeva „Iz Zagorja od prastara Čeha, Leha, Meha Grada“* za flautu i orkestar Franje Ksavera Čačkovića-Vrhovinskog⁴⁴ i vokalni muški kvartet uz orkestar, koji su 1. travnja 1839. u slavu Lj. Gaja izveli „Narodnoga Ilirskoga Društva Skladnoglasja Mladeži duhovne sēmeništa Zagrebačkoga“,⁴⁵ a posvetni primjerak je svečano uvezan u svilu s pozlatom. Deseta skladba čini se nema veze s Ljudevitom Gajem; to je svečana pjesma otisnuta na svili *Pesan gospodinu Vatroslavu Lisinskom (Fuksu) pravah I. godine slušaocu i prijatelju najmiliemu prigodom godovnoga dana 31. sērpnja 1841. u znak pobratimstva poklanja Josip Serbanić, bilježnik općine Kraljevac.*⁴⁶ Ovako posebno rađeni primjerak za slavljenu čest je način ukazivanja po-

---

pisu skladbi Ferde Livadića (u F. Ks. KUHAČ, *Ilirski glasbenici*, 61) navedena je prva pjesma, kao i u njegovom popisu skladbi (Nada BEZIĆ, „Popis skladbi Ferde Wiesnera Livadića – Samoborskog“, *Ferdo Wiesner Livadić. Život i djelo*, Hrvatsko muzikološko društvo, ur. Vjera KATALINIĆ, Zagreb, 131-290.), gdje je upisana pod br. III/133. Međutim, druge dvije površnim pregledom abecedarija nisu nađene, što zahtijeva daljnju pretragu i konzultiranje izvornih skladbi, osobito zbog uočenih lapsusa.

⁴¹ *Slavopoj svietlomu banu Ivanu Mažuraniću spjevao Velimir Gaj. Uglasbio Ferdo Livadić Samoborski*, objavljen je 1874. Himnu je u svoj popis Livadićevih skladbi prvi uvrstio Kuhač (F. Ks. KUHAČ, *Ilirski glasbenici*, 57).

⁴² *Lieder-Sammlung für Demoiselle Franziska von Gaj* (Zdravko BLAŽEKović, *Muzikalije iz posjeda Ljudevita Gaja*, Inventarne knjige Odsjeka za povijest hrvatske glazbe, strojopis, 1985., <https://dizbi.hazu.hr/a/?pr=i&id=11168> (pristupljeno 15. prosinca 2022.).

⁴³ Ove dvije koračnice evidentirane su u Popisu skladbi Ivana Padovca (*Isti*, 296).

⁴⁴ Ladislav Šaban spominje ovu skladbu suca i glazbenog amatera Čačkovića-Vrhovinskog u njegovoj biografiji (Ladislav ŠABAN, „Čačković-Vrhovinski, Franjo Ksaver“, *Hrvatski biografski leksikon (mrežno izdanje)*, Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, 1993., Zagreb, <<https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=3889>> (pristupljeno 12. prosinca 2022.).

⁴⁵ „Narodno ilirsko skladnoglasja društvo“ osnovali su 1839. godine zagrebački rodoljubni bogoslovi, ujedno članovi škole Musikvereina, po uzoru na slično književno udruženje „Kolo mladih rodoljuba“, kao prvi patriotski amaterski zbor. Među osnivačima bio je i 19-godišnji Mijo Hajko, tada violinist, violončelist i pjevač u zboru, a ubrzo i skladatelj, zaređen za svećenika 1843., koji će im 1841. – 1842. biti predsjednikom. Društvo je prestalo s radom u doba neoapsolutizma, ali je potom obnovljeno pod imenom „Vijenac“ (Marijana PINTAR, „Hajko, Mijo“, *Hrvatski biografski leksikon (mrežno izdanje)*, Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, 2002., <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=7118> (pristupljeno 12. prosinca 2022.). te Janko BARLĀ, „Iz hrvatske glazbene prošlosti. Prvi javni nastup glazbenog društva 'Skladnoglasja', današnjeg 'Vijenca' u zagrebačkom sjemeništu“, *Glasilo "Cecilijina društva" u Zagrebu, Nadbiskupska tiskara, Sv. Cecilija, Zagreb, 26/3, 1932., 101-102.*). Ovaj rukopisni izvor iz Hrvatskog državnog arhiva, međutim, nudi i neke dodatne podatke (članstvo, osnutak i sl.) koje valja posebno istražiti.

sebene počasti, uglavnom istaknutim javnim ličnostima, a donekle neobičan kao poklon 22-godišnjem mladom skladatelju i studentu prava.

Na kraju valja napomenuti da su gotovo sve skladbe u arhivskim kutijama 2 i 3 popraćene napomenom da je djelo dospjelo u fond početkom 20. stoljeća, dakle, tridesetak godina nakon smrti Lj. Gaja, uglavnom kao poklon sina Svetoslava i sestre Fani koji su ih brižno čuvali.

Napokon, Ivan Padovec, varaždinski slijepi virtuoz na gitari posvetio je Ljudevitu Gaju dvije svoje klavirske skladbe (op. 12). To su *Narodne Horvatzke Poputnice. Kroatische-National-Märsche für das Piano-Forte componirt und dem Herrn Ludwig von Gay gewidmet von Joh. Padovetz, 12tes Werk*, koje je dao tiskati na osobnu narudžbu i vlastiti trošak (a vjerojatno uz pomoć prijatelja koji su podupirali Ilirski pokret) kod svog tadašnjeg nakladnika Diabellija u Beču. I ovo je izdanje sačuvano u Gajevoj ostavštini, a s obzirom na zajedničku varaždinsku prošlost, Gaj i Padovec sigurno su mogli "imati zajedničkih tema za razgovor o poznanicima iz grada u kojem su obojica proveli mladost."⁴⁷

3. GAJ I KUHAČ

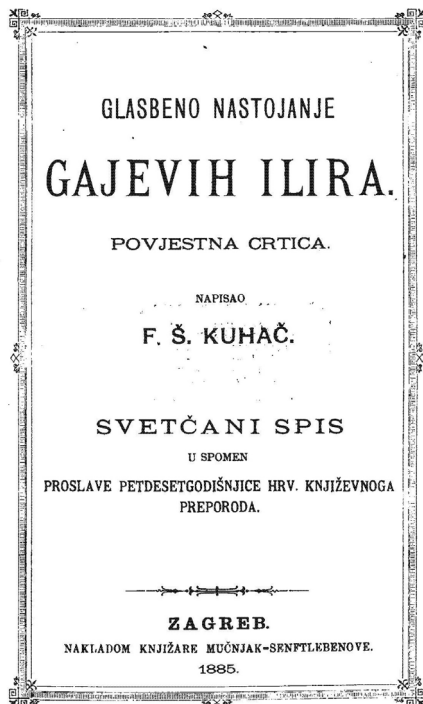
Kako je navedeno, većina podataka koji se odnose na Ljudevita Gaja i glazbu potječu iz bilježaka Franje Ks. Kuhača, 25 godina mlađeg glazbenog filologa, muzikologa i skladatelja. Kuhač je u nekoliko navrata pisao o Gaju, posvetio mu je mnogo prostora, a dio koji se najčešće citira jest onaj o Gajevim stavovima o tome kako treba izgledati hrvatska umjetnička glazba. U *Glasbenom nastojanju Gajevih Ilira*, u trenutku razgovora na sastanku Vukotinovića, Rakovca, Vakanovića, Trnskog i drugih kod Gaja, vezano uz Gajevo "komponiranje" budnice „Nek se hrusti“, Gaj kaže da će učiniti onako, kako to radi narod. "Mi ćemo se napojiti iz nepresušivoga vrela naše pučke muzike, pa će odmah biti napjeva", ali "treba zato melodiju jošte nastaviti i malo preraditi, neka ju dakle svaki od nas po svom načinu izcifra, a sutra ćemo izreći sud, čiji je domišljaj najbolji te napjev definitivno ustanoviti."⁴⁸ I napo-

⁴⁶ Prema posveti bi se reklo da je to rođendanski poklon Lisinskomu, iako je ovaj rođen 8., a ne 31. srpnja. Valjalo bi istražiti koja je zapravo bila prava prigoda za ovu donaciju. Inače, papirnati tisak te skladbe čuva se i u Gradskoj knjižnici te u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu. Na njima je kao mjesto porijekla Josipa Serbanića naveden Kraljevac, dok Blažeković u inventaru navodi Karlovac.

⁴⁷ O takvim stavovima Josipa Horvata izvještava Zdravko Blažeković u uvodnom tekstu popisu skladbi Ivana Padovca (Zdravko BLAŽEKOVIĆ, "Popis skladbi Ivana Padovca", *Ivan Padovec (1800-1873) i njegovo doba / and His Time*, Hrvatsko muzikološko društvo, ur. Vjera KATALINIĆ, Sanja MAJER-BOBETKO, Zagreb, 2006., 278) kao i u samome popisu na str. 296.

⁴⁸ F. Ks. KUHAČ, *Glasbeno nastojanje Gajevih Ilira*, 20.

kon: "Time smo, braćo domordci, temelj udarili hrvatskoj muzici i pravac joj naznačili: neka se crpi iz naroda, ili neka se ono, što se nova stvori, stvori u duhu našega puka, ali ne tako prosto i naivno kao što puk [pjeva?], već gospodski, fino i po pravilih umjetnosti i estetike; tada ćemo doći do onoga, što drugi narodi ne imaju: do prave narodne muzike".⁴⁹ U tom se pogledu i valja vratiti na početni Kuhačev motto, u kojem se prosti puk smatra temeljnim pristašom nove ideje, a kasnije mu se pridružuju pripadnici viših slojeva te zajedničkim snagama ostvaruju nacionalnu ideju.

Ilustracija: Jedan od najvažnijih i često citiranih izvora za Gajev odnos prema glazbi jest Kuhačeva brošura *Glasbeno nastojanje Gajevih Ilira. Povjestna crtica*, objavljena 1885., trinaest godina nakon Gajeve smrti. U njoj Franjo Ksaver (ili, kako je na ovoj naslovnici otisnuto: Šaver) Kuhač donio je brojne podatke o Gajevim stavovima o glazbi. Vjerojatno ih je dobio ne samo od samoga Gaja, već i od Ferde Livadića, kad je još 1860ih godina s njim surađivao i prepisivao njegova djela.

⁴⁹ F. Ks. KUHAČ, *Glasbeno nastojanje Gajevih Ilira*, 21. Prema nekim mišljenjima Gaj se ovim stavovima može smatrati važnom etapom u razvitku ideje nacionalnog u hrvatskoj glazbenoj kulturi 19. stoljeća (usp. npr. Stanislav TUKSAR, "Ideja nacionalnog u glazbi i njezin razvitak u hrvatskoj glazbenoj kulturi 19. stoljeća", *Bitka kod Sigeta i Nikola Šubić Zrinski u umjetnosti (glazba, likovne umjetnosti, književnost)*, ur. Stanislav TUKSAR, Kristina MILKOVIĆ, Petra BABIĆ, Hrvatsko muzikološko društvo, Zagreb, 2018., 65-78.).

Napokon, valja postaviti pitanje: kada su se Gaj i Kuhač susreli? Kuhač, rođeni Osječanin, njemačkog materinjeg jezika, upoznao je nacionalnu ideju i percipirao važnost hrvatskog jezika tek 1863. kada je posjetio Zagreb. Oduševio se mnogim osobama koje je tada susreo o čemu svjedoči i njegova obilna korespondencija no Gaja nigdje ne spominje. Za svojih dolazaka u Zagreb, mnogo je vremena proveo s Ferdom Livadićem u Samoboru, prepisao je znatan broj njegovih djela i posvetio mu niz svojih napisa i nekolicinu skladbi. U korespondenciji, koja se preklapa uglavnom s Kuhačevim boravkom u Osijeku, a koji tek 15. srpnja 1871. definitivno dolazi u Zagreb, niti godinu dana prije smrti Ljudevita Gaja, njegovo se ime spominje svega dvaput, kad iz Osijeka moli jednog svog mladog prijatelja da u obiteljskim knjižnicama Kukuljevića i Gaja potraži ima li kakvih muzikalija.⁵⁰ Drugi put ga spominje 1869. u pismu beogradskom dvorskom kapelniku Josifu Šlezingeru, smatrajući da Gaj nije napravio uslugu Hrvatima preferirajući latinicu, umjesto starog hrvatskog pisma ćirilice, čime bi se pojačalo južnoslavensko jedinstvo!⁵¹ Međutim, nekoliko je pisama izmijenio s Velimirom Gajem, s kojim pak nije baš bio u prijateljskim odnosima. Napose, u korespondenciji nema ni riječi spomena vezanih uz preminuće Ljudevita Gaja 1872. godine.

U tekstu o Ferdi Livadiću u *Vijencu* 1874. godine te u onom preuzetom u Ilirskim glazbenicima, Kuhač navodi riječi Ljudevita Gaja i njegove stavove o glazbi na takav način, da nije sasvim jasno, obraća li se to Gaj Livadiću, ili pak samome Kuhaču. Međutim, Kuhač jasno piše da se s Gajem susreo u svibnju 1869. godine; bilo je to tik uoči njegova puta po Dalmaciji, kad se nadao u Zagrebu dobiti dodatnu financijsku potporu za svoja istraživanja. Neobično je, međutim, da taj razgovor i druženje Kuhač nije pobliže opisao svojim roditeljima. Naime, poznavajući Kuhača, koji je na svaki način želio pokazati svoju umreženost u hrvatsku, osobito zagrebačku elitu, bilo bi za očekivati da takav susret opiše u svim detaljima i s uobičajenim pretjerivanjima, bez obzira na silaznu putanju Gajeve zvijezde. U nekoliko pisama obitelji koje je poslao tijekom lipnja i srpnja, dosta iscrpno piše o osobama s kojima se družio, koje je susreo, koje su mu predstavljene. Među njima su Ivan Kukuljević-Sakcinski, Ljudevit Farkaš Vukotinović, Ivan Mažuranić, Franjo Klaić, Dimitrija Demeter, Vjekoslav Babukić, Fran Kurelac, Dragutin Klobučarić, Franjo Gašparić, Ivan Vardian, Ignjat Brlić, Albert Štriga, a kod Franje Markovića svakodnevno objeđuje.⁵² Posjetio je i Livadića u Samoboru, jedino Ljudevita Gaja ne spominje ni jed-

⁵⁰ Pismo br. II, 167, 10. 10. 1866 (Franjo Ksaver KUHAČ, *Korespondencija II/2*, u pripremi za tisak).

⁵¹ I ovdje se Kuhač povremeno prepušta pretjerivanjima, a katkad i podilaženju istaknutoj osobi; usp. pismo br. II, 184, 12. 4. 1869. To ne treba shvatiti previše ozbiljno već u skladu s trenutkom njegove zanesenosti (kad napiše nešto, za što smatra da bi godilo njegovom korespondentu) ili razočaranja.

⁵² Pisma br. II/205 od 19. 6. 1869., II/206 od 25. 6. 1869., II/210 od 6. 7. 1869., i II/212 od 18. 7. 1869. (F. Ks. KUHAČ, *Korespondencija II/2*, u pripremi za tisak).

nom riječju. Stoga je taj njihov (očito jedini) susret zabilježen jedino u Kuhačevim iskazima i bilješkama rijetkih svjedoka. Moguće je i da se tim susretom nije okolo hvalio jer je Gaj potkraj života doživio mnoga razočaranja i kritike.

Ipak, vjerojatno je dosta Gajevih stavova do Kuhača došlo preko Livadića s kojim je muzikolog intenzivno kontaktirao. Sam skladatelj u jednom pismu Kuhaču i kaže da je i "za njegovo stvaranje bio presudan 'Umgang mit Gay', jer je ilirski ideolog osuđivao sve što je 'na njemačku' zvučalo",⁵³ što Kuhač pobliže razjašnjava u članku o Livadiću, ilustrirajući to raznim zgodama iz njihova života.⁵⁴

4. GAJ I GLAZBA

Napokon, na temelju iznesenog, a slijedeći Kuhačeve interpretacije Gajevih stavova o glazbi, moramo zaključiti da je Ljudevit Gaj shvatio važnost glazbe u širenju, propagandi i političkoj deklarativnosti Ilirskoga pokreta. Je li čitao tekstove o glazbi ili ne, ne znamo. Vjerojatno je dobio neku temeljnu glazbenu naobrazbu, lako moguće već u roditeljskom domu. Naime, bio je sin ljekarnika i liječnikove kćeri koja je zasigurno bila opće i glazbeno obrazovana u skladu s obrazovanjem djevojaka onoga doba iz plemićkih i boljih građanskih kuća, pjevala je lokalni repertoar, a lako je moguće da je svirala glasovir, što je i prenijela na svoju kći, a Ljudevitovu sestru Fani. Prema romantičarskim veličanjima majčine uloge u privlačenju sina prema rodoljubnim idejama, možda su i pučke pjesme koje je od nje mogao čuti odigrale kakvu ulogu u njegovim kasnijim opredjeljenjima. Osim toga, glazbenu je naobrazbu mogao steći i u osnovnoj školi u Krapini, a pogotovo u glazbom prožetom Varaždinu i kasnije u Karlovcu jer je izvjesno glazbeno obrazovanje bilo prisutno, iako ne u velikoj mjeri, i u gimnazijama onoga doba. Nadalje, tijekom studija u Grazu, Beču i Pešti, sigurno je s ostalim studentima pohađao kazališta i razna okupljanja na kojima je mogao spoznati važnost glazbe i u ideološkom i u popularizatorskom smislu. Uostalom, za vrijeme njegova studija u Beču tamo su još živjeli i Beethoven i Schubert; Graz je, doduše bio znatno manje središte, ali s dobro uhodanim privatnim i javnim glazbenim školstvom i kazalištem, a i Pešta je bila vrlo živahna glazbena meka.

Nesumnjivo je Gaj bio muzikalan, znao je otpjevati uobičajen repertoar gradskih i narodnih pjesama, a vjerojatno je "imao u uhu" i glavne operne brojeve kanonskog repertoara tako da i udio njegova autorstva u spomenutim budnicama ne treba čuditi.

⁵³ KUHAČ, *Korespondencija II/2*, u pripremi za tisak).

⁵⁴ Koraljka KOS, *Hrvatska umjetnička popijevka. Povijesna i analitička motrišta*, Hrvatsko muzikološko društvo, Zagreb, 2014, 31. F. Ks. KUHAČ, „Ferdo Livadić“.

U tom pogledu, Gaj je u Zagrebu mogao djelovati poticajno jer je mladi Lisinski bio u usponu, a Lisinskijev prijatelj, pravnik i pjevač Adalbert Ognjan pl. Štriga bio je uporni organizator i glavni pokretač stvaranja nacionalne opere. Uostalom, čvrsta veza Ljudevita Gaja s glazbom i glazbenicima deklarativno je potvrđena i njegovim izborom za počasnog člana zagrebačkog *Musikvereina*, uz Janka Draškovića i nekolicinu istaknutih iliraca. Za to je sigurno zaslužan tadašnji predsjednik Antun Kukuljević, otac Ivana Kukuljevića Sakcinskog.⁵⁵

Musikverein, njegova škola i orkestar, bio je doduše temeljen na zapadno-europskoj metodi podučavanja što je Gaju i bilo važno, tj. da se narodni melos stavi u okvire zakona harmonije, orkestracije i načina izvedbe karakteristične za europsku umjetničku glazbenu tradiciju. Kuhač, jednu generaciju mlađi suvremenik, svakako je cijenio Gajeve stavove, ali je u svojim – usmjerenih upravo na ilirska nastojanja – bio i radikalniji, smatrajući da i te zakone treba izgraditi na temelju imanentno narodnih glazbenih modela, prema čemu je težio i zbog čega je sakupio tisuće napjeva te napisao mnogo stručnih tekstova.

Uza sve uspone i padove nacionalne ideje, izravno formulirane oko sredine 19. stoljeća, ona će u glazbi – a osobito temeljem Kuhačevih sakupljačkih postignuća – živjeti u mnogim stilskim i društveno-političkim inačicama, nicati iz raznih skladateljskih nagnuća, prilagodivši se zakonima struke, sve do današnjih dana. S druge strane, Gaj je svakako bio zaslužan ne samo zbog svoje osnovne ideje o tome kakva treba biti “narodna” glazba, nego i svojom dosljednom propagiranju u novinama, gdje se redovito izvještavalo o “ilirskim” sijelima i zabavama, i gdje su bili promovirani i “narodni” skladatelji, njihova djela i svi oni koji su ih podupirali.

⁵⁵ Ladislav ŠABAN, *150 godina Hrvatskog glazbenog zavoda*, Hrvatski glazbeni zavod, Zagreb, 1982, 94. Fotografija povelje počasnog člana Ljudevita Gaja, izvorno iz Hrvatskog državnog arhiva, Fonda Gaj, otisnuta je u knjizi Šaban 1982: 67.

CITIRANA LITERATURA

- 1/ ***, "Agram. Illirisches Nationaltheater", *Der Adler*, 17. prosinca 1839., 3.
- 2/ ***, "Agram. (Illyrisches Theater.)", *Der Adler*, 24. prosinca 1839., 3.
- 3/ ***, "Kazalischno objavlenye", *Danicza Horvatzka, Slavonzka y Dalmatinzka*, 31. siječnja 1835., 3-4.
- 4/ ***, *Danicza Horvatzka, Slavonzka y Dalmatinzka*, 7. veljače 1935., 2.
- 5/ ***, *Danicza Horvatzka, Slavonzka y Dalmatinzka*, 4. travnja 1835., 1.
- 6/ ***, "Horvati u Glogovi", *Danicza Horvatzka, Slavonzka y Dalmatinzka*, 11. travnja 1835., 2-3.
- 7/ ***, *Danicza Horvatzka, Slavonzka y Dalmatinzka*, 17. listopada 1935., 1.
- 8/ ***, "Müller, Wilhelm", *Deutsche Biographie*, <<https://www.deutsche-biographie.de/pnd117612510.html>> (pristupljeno 15. prosinca 2022.).
- 9/ Mato ARTUKOVIĆ, Stanko ANDRIĆ, Sanja MAJER-BOBETKO, "Klaić, Vjekoslav", *Hrvatski biografski leksikon (mrežno izdanje)*, Leksikografski zavod "Miroslav Krleža", Zagreb, 2009., <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=214> (pristupljeno 15. prosinca 2022.).
- 10/ Janko BARLÈ, "Iz hrvatske glazbene prošlosti. Prvi javni nastup glazbenog društva 'Skladnoglasja', današnjeg 'Vijenca' u zagrebačkom sjemeništu", *Glasilo "Cecilijina društva" u Zagrebu, Nadbiskupska tiskara, Sv. Cecilija, Zagreb*, 26/3, 1932., 101-102.
- 11/ Nikola BATUŠIĆ, "Börnstein, Heinrich", *Hrvatski biografski leksikon (mrežno izdanje)*, 1989, Leksikografski zavod "Miroslav Krleža", Zagreb, <<https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=2466>> (pristupljeno 12. prosinca 2022.).
- 12/ Nikola BATUŠIĆ, *Geschichte des deutschsprachigen Theaters in Kroatien*, Verlag des Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 2017.
- 13/ Slavko BATUŠIĆ, "Kazališni ravnatelj Heinrich Börnstein", *Časopis za hrvatsku povijest*, Hrvatski izdavački bibliografski zavod, I/1-2, Zagreb, 1943, 88-99.
- 14/ Nada BEZIĆ, "Popis skladbi Ferde Wiesnera Livadića – Samoborskog", *Ferdo Wiesner Livadić. Život i djelo*, Hrvatsko muzikološko društvo, ur. Vjera KATALINIĆ, Zagreb, 131-290.
- 15/ Zdravko BLAŽEKOVIĆ, "Popis skladbi Ivana Padovca", *Ivan Padovec (1800-1873) i njegovo doba / and His Time*, Hrvatsko muzikološko društvo, ur. Vjera KATALINIĆ, Sanja MAJER-BOBETKO, Zagreb, 2006., 275-355.
- 16/ Zdravko BLAŽEKOVIĆ, *Muzikalije iz posjeda Ljudevita Gaja*, Inventarne knjige Odsjeka za povijest hrvatske glazbe, strojopis, 1985., <<https://dizbi.hazu.hr/a/?pr=i&id=11168>> (pristupljeno 15. prosinca 2022.).
- 17/ Heinrich BÖRNSTEIN, *Fünfundsiebzig Jahre in der Alten und Neuen Welt. Memoiren eines Unbedeutenden*, Verlag von Otto Wigand, Leipzig, 21884.

- 18/ Henrik BÖRNSTEIN, "O utemeljenju ilirskoga narodnoga kazališta", *Danica ilirska*, V/46, 16. studenog 1839, 181-182.
- 19/ Blanka BREYER, *Das deutsche Theater in Zagreb 1780–1840. Mit besonderer Berücksichtigung des dramatischen Repertoires*, [disertacija] Zagreb, 1938.; prijevod i pretisak u: Blanka BREYER, *Njemačko kazalište u Zagrebu 1788. – 1840.*, preveo i priredio Tomislav JAKIĆ, Ex Libris, Zagreb, 2021.
- 20/ *Glogovkinje horvatske*, Pretiskom Franje Župana, prir. Ljudevit GAJ, Zagreb, 1835.
- 21/ Zdenka KAPKO, "Život i rad Dragutina Turányija", Muzička akademija u Zagrebu, *Arti musices*, 2, Zagreb, 1971., 81-110.
- 22/ Zdenka KAPKO-FORETIĆ, "Carl von Turányi (1805-1873) – Ein europäischer Lebensweg: Eszek, Agram, Pressburg, Wien, Aachen, (1094-1994)", *Zagreb i glazba / Zagreb and Music*, Hrvatsko muzikološko društvo, ur. Stanislav TUKSAR, Zagreb, 1998., 299-304.
- 23/ Vjera KATALINIĆ, "Paralelni svjetovi ili dvostruki identitet? Strane operne družine i nacionalna glazbena nastojanja u Zagrebu u prvoj polovici 19. st.", *Musicologie sans frontières. Muzikologija bez granica. Svečani zbornik za Stanislava Tuksara*, Hrvatsko muzikološko društvo, ur. Ivano CAVALLINI i Harry WHITE, Zagreb, 2010., 323-340.
- 24/ Vjera KATALINIĆ, "Sidonija Rubido Erdödy: sama protiv svih", Muzička akademija Univerziteta u Sarajevu i Muzikološko društvo BiH, *Muzika*, 24/2, Sarajevo, 2020., 31-48.
- 25/ Koraljka KOS, *Hrvatska umjetnička popijevka. Povijesna i analitička motrišta*, Hrvatsko muzikološko društvo, Zagreb, 2014.
- 26/ *Franjo Ksaver Kuhač (1834-1911). Glazbena historiografija i identitet / Musical Historiography and Identity*, Hrvatsko muzikološko društvo, ur. Vjera KATALINIĆ i Stanislav TUKSAR, Zagreb, 2013.
- 27/ Franjo Ksaver KUHAČ, "Ferdo Livadić. Vjekopisna crta od Fr. Š. Kuhača", *Vienac*, 6/32, 1874., 507-509; 33, 522-524; 34, 542-543; 35, 558-559; 36, 573-574; 37, 589-591.
- 28/ Franjo Ksaver KUHAČ, *Glasbeno nastojanje Gajevih Ilira. Povjestna crtica*, Nakladom knjižare Mučnjak-Senftlebenove, Zagreb, 1885.
- 29/ Franjo Ksaver KUHAČ, *Ilirski glasbenici. Prilozi za poviest hrvatskoga preporoda*. Matica hrvatska, Zagreb, 1893.
- 30/ Franjo Ksaver KUHAČ, "Historijski uvod", *Ilirski glasbenici. Prilozi za poviest hrvatskoga preporoda*, Priredio i bilješke te pogovor napisao Lovro ŽUPANOVIĆ, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1994., VII-LXV.
- 31/ Franjo Ksaver KUHAČ, *Korespondencija II/1*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti; Hrvatsko muzikološko društvo, prir. Vjera KATALINIĆ, Zagreb, 2022.

- 32/ Franjo Ksaver KUHAČ, *Korespondencija II/2*, u pripremi za tisak.
- 33/ Rozina Palić-Jelavić, Društveni, politički i ideologijski kontekst stvaralaštva Vatroslava Lisinskoga na području zbornice glazbe. U povodu 190. obljetnice rođenja Vatroslava Lisinskoga i 200. obljetnice rođenja Ljudevita Gaja, Hrvatski institut za povijest, *Povijesni prilozi*, 39, Zagreb, 2010, 153-196.
- 34/ Marijana PINTAR, "Hajko, Mijo", *Hrvatski biografski leksikon (mrežno izdanje)*, Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, 2002., <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=7118> (pristupljeno 12. prosinca 2022.).
- 35/ Stjepan SREMAC, *Povijest i praksa scenske primjene folklornog plesa u Hrvata*, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, 2010.
- 36/ Nikša STANČIĆ, *Gajevo "Još Hrvatska ni propala" iz 1832-33. Ideologija Ljudevita Gaja u pripremnom razdoblju hrvatskog narodnog preporoda*, Globus – Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Zagreb, 1989.
- 37/ Ladislav ŠABAN, *150 godina Hrvatskog glazbenog zavoda*, Hrvatski glazbeni zavod, Zagreb, 1982.
- 38/ Ladislav ŠABAN, "Čačković-Vrhovinski, Franjo Ksaver", *Hrvatski biografski leksikon (mrežno izdanje)*, Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, 1993., Zagreb, <<https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=3889>> (pristupljeno 12. prosinca 2022.).
- 39/ Stanislav TUKSAR, "Ideja nacionalnog u glazbi i njezin razvitak u hrvatskoj glazbenoj kulturi 19. stoljeća", *Bitka kod Sigeta i Nikola Šubić Zrinski u umjetnosti (glazba, likovne umjetnosti, književnost)*, ur. Stanislav TUKSAR, Kristina MILKOVIĆ, Petra BABIĆ, Hrvatsko muzikološko društvo, Zagreb, 2018., 65-78.
- 40/ Vindobonus, "Agram", *Der Humorist*, 19. lipnja 1839., 3; 20. lipnja 1839., 3-4; 21. lipnja 1839., 3.
- 41/ Benjamin ZEININGER, *Hrvatsko pjevačko društvo "Kolo": 1862.-1892.: u Zagrebu tečajem trideset godina: jubilejski spis*, Zagreb, 1892., <<https://digitalnezbirke.kgz.hr/?pr=i&id=18292>>, (pristupljeno 12. prosinca 2022.).
- 42/ Lovro ŽUPANOVIĆ, "Važnost Ljudevita Gaja za hrvatsku glazbu preporodnog razdoblja", *Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, 3/1, Zagreb, 1973., 171-183.

SUMMARY

LJUDEVIT GAJ AND MUSIC

The musical merits of Ljudevit Gaj (1809-1872) have already been discussed and referred to, concerning primarily his participation in the creation of the songs, most widely known as *budnice* and *davorije* (rousing songs of lyric and more militant type). Among them the most popular was the *Horvatov sloga i zjenjenje* [The unanimity and unification of Croats], better known under its textual incipit “Još Hrvatska nij’ propala” [Croatia has not fallen yet], the origin and the context of its spread was meticulously presented by the historian Nikša Stančić. However, almost all information on the topic “Gaj and music” originates from the writings of the musicologist and ethnomusicologist Franjo Ksaver Kuhač (1814-1911), who placed him among the so-called Illyrian musicians, and dedicated many lines to him published in books/booklets and newspaper articles. Among them are Gaj's often cited ideas about what “national” music should be like, which, within the overall view of Gaj's (“musical”) activities, is also the topic of this paper. Further, Gaj's cultural involvement also influenced Zagreb's opera impresarios, such as Heinrich Börnstein, and besides the composer Ferdo Livadić, he was also in contact with other contemporary composers, such as Dragutin von Turanyi. The paper is articulated in four sections in which information is provided about Ljudevit Gaj's relationship to (musical) theatre, about his collaboration with some Croatian composers, about the relationship between Gaj and Franjo Ksaver Kuhač – either directly or mediated by Ferdo Livadić – and, finally, about Ljudevit Gaj and music. Gaj's ideas on music might point to what extent was he himself trained in music, but also to the role of music in his milieu and his views on music as art, figuring as the concluding part of this work.

Key Words: Ljudevit Gaj; music; Franjo Ksaver Kuhač; Ferdo Livadić; national in music.